

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

УДК 94(477):314.15«1940/1960»

Державні причини організованих міграцій в Українській РСР (1940–60-ті рр.)

НАТАЛІЯ КАСЬЯНОВА

(Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова)

Стаття присвячена дослідженню причин, які спонукали радянське партійне керівництво до активного впровадження в якості соціальної політики керованої міграції. Вона набула форм організованих наборів робочих і сільськогосподарських переселень. Висвітлення цих аспектів соціально-політичного курсу партії з точки зору мотивів і цілей є пріоритетним завданням дослідження. Крім того, автор ставить за мету розглянути конкретні економічні та політичні умови організованих міграцій. У рамках статті увагу зосереджено на блоці причин, пов'язаних з впливом адміністративно-бюрократичної системи. Зроблено висновок про домінування економічних і політичних причин, серед яких: 1) підвищена потреба в трудових ресурсах у період відновлення і під час подальшого нарощування економічного потенціалу; 2) різке скорочення працездатного населення внаслідок демографічних втрат у Другій Світовій війні; 3) збільшення площ орних земель на Півдні і Сході республіки; 4) формування соціальної бази підтримки радянської влади в окремих районах УРСР.

Наведені фактори актуалізували питання про цілеспрямований вплив влади на міграційні процеси, підвищення ефективності їхнього розподілу до відповідних напрямів і доведення масштабів міграцій до масштабів, які б відповідали економічним і соціально-політичним потребам радянської держави.

Ключові слова: організована міграція, сільськогосподарські переселення, організований набір робітників, економічні причини, політичні причини.

State reasons of organized migration in the Ukrainian SSR (1940–60-ies)

NATALIYA KASYANOVA

(National Pedagogical Dragomanov University)

Purpose. The article is devoted to the study of the reasons that encouraged the Soviet party leadership to the active implementation of a managed migration as the social policy. It took the form of organized recruitment of working and agricultural resettlements. Reporting of these aspects of the socio-political course of the party as the motives and purposes is a priority of research. In addition, the author has the aim to pay attention to the specific economic and political conditions of organized migration.

Approach. The state reasons of organized migration in the Ukrainian SSR (1940–60-ies) is analyzed in the article on base of the literature and archive materials. The analysis of the archival sources requires a critical approach because of the high degree of subjectivity.

Findings. The conclusion about the dominance of economic and political reasons was done and it includes: 1) an increased need of working labor in the reconstructive period and during the further growth of economic potential; 2) a abrupt reduction in the working population, which was associated with significant demographic losses in the Second World War; 3) an increase of the arable land in the South and East of the republic; 4) the formation of the social supporting base for the Soviet power in some areas of the USSR.

Research implications. The article is also focused on the block of causes which are related with the influence of the administrative-bureaucratic system. These factors raised the question of purposeful impact on the migration processes, increasing their efficiency of the distribution in respective areas and to bring the scope of migration to the economic and social needs of the Soviet state.

Value. Research and analysis the state reasons of organized migration in the Ukrainian SSR (1940–60-ies) is relevant and appropriate in terms of the elimination of stagnation processes in modern Ukrainian towns and villages.

Key words: organized migration, agricultural migration, organized set of industrial workers, economic reasons and political reasons.

Міграції – складне багатофункціональне явище, що суттєво впливає на хід економічних, соціальних, демографічних та інших процесів. За видами міграцію можна поділити на стихійну та організовану або керовану. В якості організованої міграції широкого розповсюдження в роки

радянської влади набули сільськогосподарські переселення та організовані набори робітників, які були викликані конкретними економічними і політичними умовами. Дослідження та аналіз державних причин організованих міграцій в УРСР в 1940–60-ті рр. є актуальними та доречними

з точки зору ліквідації стагнаційних процесів у сучасних українських містах та селах.

Метою статті є виявлення різнобічних причин, що спонукали владу до активного переселенського процесу в межах усього Радянського Союзу, зокрема в УРСР.

В науковій літературі радянської доби державні причини організованих міграцій розглядалися здебільшого як об'єктивна необхідність, зумовлена швидкими темпами промислового та сільськогосподарського розвитку, великими демографічними втратами населення в роки Другої Світової війни, а отже і дефіцитом робочої сили в окремих регіонах. Проте й такі дослідження були поодинокими і здійснювались здебільшого економістами та демографами. Серед наявних праць слід назвати дослідження Г. В. Смоліна [1],

А. Ф. Загробської [2],

Е. А. Янковської [3],

Ж. А. Зайончковської [4]. Питаннями динаміки населення та причинами міграцій будь-якого виду займався Б. Ц. Урланіс [5]. Після проголошення незалежності України зацікавленість істориків керованими міграціями і причинами, що їх викликали, зросла. Окрім економічних важелів, дослідники виділяють й інші, не менш важливі, а інколи й визначальні чинники. Зокрема, нового осмислення набули трудові переміщення на західноукраїнські землі. Ґрунтовно підійшов до дослідження переселень на терени галицьких і волинських земель І. Я. Терлюк [6]. Праці

В. О. Романцова [7],

І. І. Винниченка [8], які досліджують соціальні процеси в Радянській Україні, дозволяють робити висновки про

непрямі чинники, що впливали на інтенсивність керованих міграцій.

Джерельну базу дослідження становлять довідки, інформації, листування, звіти партійних організацій з ЦК КП(б)У з питань переселення, які зберігаються у справах фондів ЦДАГОУ, ЦДАВОВУ України та Державного архіву Одеської області.

У будь-якому виді міграції – стихійної чи організованої – є декілька стадій. Перша – потенційна. Це підготовка до зміни місця проживання. Власне на цьому етапі відбувається визрівання рішення про переїзд. Друга стадія – процес міграції. І третя – адаптація мігрантів до нових умов життя у місцях вселення.

Для потенційної стадії міграції важливо зупинитися на самому понятті «причини міграції населення». Серед демографів воно трактується неоднаково. Навіть для окреслення цього явища вживаються різні терміни: «мотиви», «фактори», просто «причина» тощо. Окремі дослідники ототожнюють ці поняття або не вдаються до їх чіткого розмежування. Інші навпаки, намагаються їх розмежувати, а то й доповнити. Наприклад, один із авторитетів демографічної науки Б. Ц. Урланіс стосовно міграційних процесів виділяє причини, фактори та умови. Насправді ж такий поділ є дуже умовним. Тому в сучасній науковій літературі одні і ті ж явища називаються то факторами, то причинами, то мотивами, а то й умовами. Автор даного дослідження користується цими термінами здебільшого як синонімами або як складовими причин.

Наше дослідження переселенського процесу в УРСР в 40–60-ті рр. передбачає наявність двох учасників – держави з одного боку та переселен-

ців з іншого. Вивчення міграцій з точки зору потреб держави є необхідним для її подальшого регулювання за кількістю, складом і спрямованістю потоків. В радянській державі її дослідження обумовлювалось в першу чергу необхідністю виконання народногосподарських планів, підвищення ефективності суспільного виробництва, більш менш рівного розміщення трудових ресурсів, освоєння малорозвинутих районів тощо. З точки зору самих мігрантів переселення повинні були задовольнити їх індивідуальні потреби – більш високий рівень життя, умови для здобуття освіти, підвищення кваліфікації, отримання роботи відповідно особистим здібностям, спеціальністю, складом розуму і характеру, сімейними обставинами тощо. Отже, зазвичай кожна з сторін мала свої інтереси та активно стимулювала і підтримувала цю політику. Нерідко інтереси обох сторін перетинались, що надавало процесу переселення динамічності. Тим не менш, на певних етапах, спостерігалися розбіжності. Саме цим можна пояснити той факт, що осідання переселенців в місцях вселення часто не відповідало очікуванням, зафіксованим в державних планах. Високий відсоток зворотних потоків з Південних і Східних регіонів УРСР існував, не зважаючи на зацікавленість держави, в максимально швидкому освоєнні цих районів.

Причини переселення можна звести у три великі групи. Перша охоплювала скерування на роботу, службу, сподівання на перспективу професійного зростання і вищого соціального статусу, також надії на покращення матеріального становища та умов проживання. Тобто в основі першої групи причин можемо бачити

поєднання впливу адміністративно-бюрократичної системи з особистісними мотивами потенційних мігрантів. До другої групи причин належать міжособистісні зв'язки мігранта: одруження, заміжжя, переїзд з батьками, до батьків або родичів та інші сімейні обставини. Третій блок причин переселення формально об'єднується визначенням «за власним бажанням». У ньому згрупувались причини, пов'язані з оцінкою мігрантом його соціально-психологічних та матеріальних умов проживання.

Оскільки метою нашого дослідження є виявлення державних причин переселень в Радянській Україні, тобто організованої міграції, нас цікавлять в першу чергу причини першої групи.

Радянський Союз ставив за мету досягти надзвичайного рівня розвитку задля побудови передової держави, держави-лідера. Спрямованість курсу розвитку вимагала нарощування економічного потенціалу, що в свою чергу викликало значну потребу в трудових ресурсах. Досить суттєво в районах розвитку промисловості ця потреба відчувалась в післявоєнний період. В умовах швидких темпів відбудови вона не могла бути задоволена за рахунок підростаючого покоління та працездатного населення цих регіонів. Окрім цього, низький коефіцієнт природного приросту населення, що склався в перші післявоєнні роки, і був прямим наслідком Другої світової війни та результатом відносно низької народжуваності, негативно впливав на формування трудових ресурсів і їхнє використання. Вирішити завдання усунення напруги балансу трудових ре-

сурсів регіонів, що розвивалися була, покликана політика переселення.

Важливість трудового потенціалу підкреслювала і тогочасна історіографія. Дослідниця Е. А. Янковська зазначала: «Перераспределение кадров становится объективной необходимостью, вызванной экономическим развитием общества» [9]. «В нашей стране существуют диспропорции между размещением населения – основной производительной силы общества – и естественных ресурсов. В советский период непрерывно осваиваются новые, ранее незаселённые или слабо заселённые пространства. В ряде районов ощущается хронический недостаток рабочей силы, в то время как в некоторых других имеются резервы трудоспособного населения. В этих условиях переселения являются основой развития районов с недостаточным населением, важным средством рационализации использования трудовых ресурсов и повышения производительности общественного труда в масштабе всей страны» – наголошувала

Ж. А. Зайончковська [10].

Беззаперечно, прискорений ріст виробничих сил і територіальної концентрації виробництва посилював потребу народного господарства в трудових ресурсах. Вирішальним фактором у формуванні обсягів і напрямків переселень була можливість, що визначалась рівнем розвитку виробничих сил, поглинати робочу силу існуючим виробничим потенціалом, який збільшувався в наслідок будівничих заходів і в ході модернізації існуючих підприємств. Для УРСР потреба в робочій силі була високою у Донецько-Придніпровському та Південному

районах, що пояснювалось рівнем їх спеціалізації. Саме ці райони займали питому вагу загалом по СРСР за виробництвом найважливіших видів промислової продукції. До групи галузей з найвищим рівнем спеціалізації відносились чорна металургія, вугільна і газова промисловість, виробництво устаткування для металургійної, гірничорудної, нафтової, газодобувної, хімічної та харчової промисловості, для підприємств торгівлі і громадського харчування, а також цукрова і спиртова галузі харчової промисловості. Високим рівнем спеціалізації відзначалися і такі галузі промисловості: підійомно-транспортне і будівельно-шляхове машинобудування, виробництво литва, штамповок, абразивів, виробництво будівельної кераміки, видобуток і переробка нерудних будівельних матеріалів та легких заповнювачів, скляна та фарфоро-фаянсова, а також олійно-жирова, плодоовочева та виноробна галузі харчової промисловості. Спеціалізуючими в союзному поділі праці було тракторне і сільськогосподарське машинобудування, гірничохімічна промисловість, виробництво стінових матеріалів і черепиці, а також м'ясна, борошномельно-круп'яна, кондитерська, пивоварна галузі харчової промисловості.

До групи галузей з відносно високим показником відносились електроенергетика, декілька галузей машинобудування і металообробки (електротехнічна, верстатобудівна, інструментальна, приладобудування), основна хімія, цементна промисловість та виробництво збірних залізобетонних і бетонних конструкцій і деталей, швейна і взуттєва галузі легкої промисловості, а також тютю-

ново-махорочна і медична промисловість.

Аналіз наведених груп дає підстави стверджувати, що УРСР посідала значне місце в загальносоюзному територіальному поділі праці з широкого кола галузей промисловості. Водночас слід відзначити, що в 40–60-х рр. найвищим залишався рівень спеціалізації республіки на таких традиційних галузях, як чорна металургія, вугільна промисловість, важке машинобудування, скляна та фарфоро-фаянсова, харчова промисловість [11].

Отже наявність унікальних природних багатств у східних та південних районах республіки, залучення до народногосподарського обороту нових родовищ вугілля, нафти, газу, залізної руди, руд кольорових металів, гірничоенергетичних ресурсів – все це вимагало певної закономірності раціонального розміщення продуктивних сил по території України. Сюди і направлялися в організованому порядку мешканці з Південно-Західного району.

На кінець 1960-х – початок 70-х рр. рівень спеціалізації республіки в країні на чорній металургії мав тенденцію до зниження. Так само знизився рівень виробництва чавуну і прокату чорних металів. В даному разі слід мати на увазі, що великих збитків українській чорній металургії, як і господарству в цілому, принесла війна, що відбулось на динаміці розвитку в 1940–1950-х рр. До того ж у перші післявоєнні роки почалось будівництво нових металургійних заводів у Східних районах СРСР. Поступово металургійні центри виникли в Західному Сибіру, Казахстані, Грузії, Центрально-Чорноземному, Північно-Західному економічних районах.

Щось подібне відбувалось і з вугільною промисловістю УРСР. Питома вага республіки в загальносоюзному обсязі видобутку вугілля також зменшилася, що пов'язано з прискореним освоєнням більш дешевих джерел палива, в тому числі в Кузбасі, Екібастузі (Казахстан), Кансько-Ачинському басейні тощо. Таке становище безумовно відбилось і на переселенській політиці. Темпи її значно зменшуються на кінець 60-х рр.

Чільне місце в народногосподарському комплексі УРСР поряд з промисловістю посідало і сільськогосподарське виробництво. Республіка була значним виробником озимої пшениці, соняшника, цукрових буряків, льону-довгунця, картоплі та овочів, м'яса і сала, молока, яєць, плодогідної продукції, винограду тощо. Проте, так само, як і в промисловості, наявність кадрів, особливо кваліфікованих, відбивалась на показниках ефективності виробництва, зокрема урожайності сільськогосподарських культур, собівартості виробництва тощо.

Постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 27 травня 1939 р. «Про заходи охорони суспільних земель колгоспів від розбазарювання» [12] було встановлено, що в одних колгоспах спостерігається надлишок робочих рук, а в інших – їх нестача, є колгоспи багатоземельні, в яких не вистачає робочих рук для обробки всіх наявних у них земель. У зв'язку з малоземеллям у перших колгоспах немає можливості наділити там всі колгоспні двори присадибними ділянками. Ситуація значно ускладнилась після війни та тимчасової окупації. У південних областях республіки різко скоротилась кількість працездатного населення порівняно з 1940 р., що

спонукало Міністерство Землеробства УРСР звертатися до ЦК КП(б)У з пропозиціями переселити з Поліських областей до Південних певну кількість господарств. Наприклад, у 1946 р. пропонувалось переселити 8 600 господарств [13]. Подібні звернення та пропозиції Міністерство Землеробства мотивувало по-перше, слабким освоєнням орних земель в Південних областях. На 1946 р. воно сягало 65–78 %. По-друге, різким скороченням кількості працездатного населення. Порівняно з 1940 р. його кількість зменшилась на 50–54 %. По-третє, зрослим навантаженням орної землі на одного працездатного. Наявну диспропорцію між демографічним потенціалом та місцями прикладання праці в окремих регіонах республіки яскраво ілюструють статистичні дані. Для прикладу, у 1949 р. колгосп ім. Тельмана Іванівського району Одеської області мав 1 237 га землі, з них орної 938 га. На одного працездатного у колгоспі приходилось 18 га землі. Окрім того, в колгоспі був сад площею 14 га, 18 га виноградників та 12 га городини, які так само необхідно було обробляти. В колгоспі ім. Кірова Березівського району Одеської області було 1 425 га орної землі і лише 111 працездатних колгоспників, тобто на одного припадало 12,8 га [14]. Цебрівський район Одеської області так само звітував, що в окремих колгоспах на одного працездатного припадало 17–18 га орної землі, а в колгоспі «Шлях до комунізму» взагалі 22 га. Більш того після заведення худоби до стійл майже всі працездатні колгоспники були задіяні в його обслуговуванні, а інші польові роботи з осені до весни виконувати було нікому [15]. Для порівняння: в районах

Полісся середнє навантаження на одного працездатного було відносно невеликим – 3–3,7 га [16].

Подібною була ситуація і в інших південних областях. На 1949 р. землезабезпеченість на одного працездатного складала: в Миколаївській області 8,9 га ріллі, в Херсонській області – 9,8 га, а в окремих районах цих областей навантаження на працездатного було ще більшим [17]. Центральні республіканські області так само відчували дефіцит робочої сили. Виконком облради депутатів трудящих та Обком КП(б)У Кіровоградської області у 1950 р. звертався до ЦК КП(б)У з проханням переселити в колгоспи області біля 6 000 родин [18]. За його підрахунками, така кількість переселенців дозволила б довести землезабезпеченість на одного працездатного хоча б до 7 га.

Таким чином, в багатьох колгоспах УРСР на одного працездатного приходилось від 8 до 22 га ріллі. Надмірне навантаження, беззаперечно, ускладнювало належний розвиток багатогалузевого господарства. Уповільнювались впровадження трудомістких технічних культур та розвиток таких прибуткових в умовах півдня галузей, як садівництво і виноградарство. Це, безумовно, спонукало до активної політики переселення. А враховуючи будівництво на Півдні України великих зрошувальних систем – Інгулецької, Краснознаменської, Північно-Кримської, що дозволяло збільшити площі зрошуваних земель на 190 тисяч га – передбачалось суттєве укрупнення колгоспів та радгоспів півдня робочою силою. РМ УРСР планувала переселити в ці райони у 1956–1958 рр. 83 тисячі родин колгоспників та іншого насе-

лення з західних та північних областей республіки [19].

Отже, з боку держави, потреба в переселенській політиці зумовлювалась необхідністю міжгалузевого і територіального перерозподілу трудових ресурсів в інтересах розвитку всього народного господарства та вирівнювання рівнів економічного розвитку районів країни. Проте, необхідно враховувати, що потреба в робочій силі, яка виникала в тому чи іншому регіоні, сама по собі не викликала міграції. Відповідними постановами уряду активно розгорталася політика переселення, яка супроводжувалась масовою роз'яснювальною роботою, агітаційно-пропагандистськими та заохочувальними заходами.

Поряд з цим, 40-ві роки відзначились масштабними депортаціями, які переслідуючи політичні цілі безумовно підривали республіканський трудовий потенціал. За підрахунками дослідників протягом 17–20 серпня 1941 р. 50 тисяч німців з Криму були депортовані у Ставропільський край. Підставою для виселення стало звинувачення у «пособництві гітлерівським загарбникам». 22 вересня 1941 р. ДКО прийняв постанову № 702сс про переселення 31 320 німців із Запорізької області, з них 30 720 направлялись в Актюбінську область. Згідно з цією ж постановою до Кустанайської області депортовано 2 590 німців з Ворошиловградської області. В жовтні 1941 р. почали вживатися заходи на виконання постанови ДКО по Сталінській області, де проживали 36 880 німців. За повідомленням відділу спецпоселень НКВС УРСР, станом на 10 жовтня було вислано 28 743 особи. За постановами ДКО у 1941–1942 рр. було переселено 9 200

громадян німецької національності з Одеської та Дніпропетровської областей до Алтайського краю. У 1942 р. до Кустанайської області депортовано 1 500 німців з Харківської області. Таким чином до середини 1942 р. все німецьке населення, яке проживало на території УРСР та КАРСР, було переселено у східні райони СРСР [20].

Високими темпами примусового переселення характеризуються останні роки Другої Світової війни та повоєнний час. 5 квітня 1944 р. було затверджено «Інструкцію про порядок заслання членів родин оунівців та активних повстанців у віддалені райони СРСР», а 15 квітня нарком внутрішніх справ УРСР В. Рясний затвердив «Інструкцію про порядок виселення родин активних учасників ОУН і УПА».

«Операцію» по депортації кримських татар було розпочато вночі 18 травня 1944 р. На 16 годину наступного дня операція була завершена. Внаслідок примусового виселення корінного населення економіка півострова почала швидко занепадати. Для її відновлення московське керівництво активно розгортає політику переселення. По зруйнованих війною селах центральної Росії почався «призов». Людей закликали взяти участь у відновленні кримських земель. Лише у 1944 р. в Крим було переселено 13966 родин, в тому числі з Краснодарського краю – 3 100, Воронезької області – 2 001, Ростовської – 1 995, Тамбовської – 1 953, Ставропольського краю – 1 959 тощо. Переселення в Крим тривали й у 1950-х рр. 1950 рік відзначився переселенням 1 616 родин з різних частин РФ, 1951 рік – 1 608 родин, 1952 рік – 1 316, 1953 рік – 1 004 [21].

Отже, окрім економічних чинників політики переселення спостерігаються й політичні. В першу чергу це формування суспільства, лояльного до владної партії та її політики. В межах політичних переселень відбувались, як було вже зазначено, депортації, а також переселення росіян у західноукраїнські землі. Демографічний розвиток західних областей у 1940–1950-ті рр. визначався затухаючими наслідками війни і викликаними нею новими політичними і соціально-економічними процесами. Місцеве населення, яке ще до початку війни зазнало численних депортацій та репресій, після їх закінчення не тільки не відзначалось особливою підтримкою радянського режиму, але й стало на шлях опору його політиці. Відповідно, склалася суспільна недовіра влади до вихідців з регіону. Ця недовіра стала одним з факторів заохочення масового переселення російського та зросійщеного елемента на терени західних областей УРСР. Активний переселенський процес у цьому напрямку розгорнувся одразу після приєднання областей до Радянського Союзу. Вже у 1940 р. по лінії партсектору до галицьких і волинських земель лише Одеський обком КП(б)У спрямував 25 секретарів РК КП(б)У, 13 завідувачів оргінспекторськими відділами, 4 редактори районних газет, 23 прокурори тощо [22].

Таким чином, пов'язувати приїзд росіян у західні області лише з економічною «братньою» допомогою не доводиться. Але повністю відкидати економічний чинник теж не варто. Оскільки західні області видавались дуже перспективними для індустріального розвитку новоприєднаними територіями. Їх індустріалізація та

урбанізація відбувались форсованими темпами, що вимагало й кадрового забезпечення. Особливо не вистачало спеціалістів та кваліфікованих працівників. Отже, погоджуємося з думкою Івана Терлюка, що міграцію російського населення у цьому зв'язку слід розглядати як супровідну [23].

Разом з тим, не варто забувати, що республіка зберігала значення великого району з резервами робочої сили для міжреспубліканського перерозподілу трудових ресурсів СРСР. Відповідно до Постанови РМ СРСР від 11 лютого 1949 р. № 589 «Про заходи по відновленню і розвитку лісозаготівель в Карело-Фінській РСР» РМ УРСР була зобов'язана переселити на добровільних засадах у КФРСР 6 300 родин колгоспників, інших селян та міського населення. Станом на 1 травня 1949 р. у східних областях УРСР було відібрано для переселення 1 351 родину, з них відправлено в КФРСР 74 родини [24]. За підрахунками окремих дослідників загалом у 1949 р. було переселено в Карело-Фінську РСР 15 304 особи, Сахалінську область – 517 господарств, Хабаровський край – 608 господарств. За сім місяців 1952 р. план переселення за межі України було виконано на 98,9 %. Областями вселення були Сахалінська, Сталінградська, Іркутська, Ростовська, Приморський та Хабаровський край. З 1949 до 1953 рр. з України в інші регіони було відправлено 101 927 родин або 420 709 осіб [25]. Протягом 1954–1956 рр. понад 100 тисяч нашої молоді поїхали освоювати цілині та перелогові землі Казахстану та Сибіру. Лише за 1953–1958 рр. з України через органи Держнабору було направлено до інших республік СРСР понад 327 тисяч

кваліфікованих робітників, а в 1959–1965 рр. – ще понад 345 тисяч осіб. Особливо відчутною була допомога Казахстану. У 1956–1969 рр. в республіку поїхали 250 тисяч мешканців України для допомоги в будівництві підприємств металургійної промисловості, міст та ін. Посланців з України направляли також в Архангельську, Кемеровську, Магаданську та інші віддалені області РФ, а також в Естонію, Латвію [26].

Отже, необачна політика примусового переселення, а також активне заохочення трудових переселень до інших союзних республік відбувались в час, коли український народ, навпаки, потребував істотної допомоги внаслідок страшних демографічних та матеріальних втрат у Другій світовій війні. Через нестачу в південних областях – Одеській, Херсонській, Запорізькій, Сталінській, Миколаївській, Ізмаїльській, Дніпропетровській – робочих рук, вони клопотали про зняття з УРСР плану переселення в Карело-Фінську РСР у 1949 р. обсягом 2 450 родин та в 1950 р. – 2 600 [27]. На жаль, як і до війни, політика радянського уряду істотно не змінилась і була спрямована на вирішення загальносоюзних завдань без урахування інтересів та потреб окремих республік. Наявність зовнішньореспубліканських переселень знову ж таки призводила до активного запуску внутрішнього переселенського процесу.

Таким чином, питання регулювання механічного руху населення в умовах існування командно-адміністративної системи управління набували рівня соціальної політики. Завдання ефективного використання трудових ресурсів ставили питання про цілеспрямований державний

вплив на міграційні процеси, підвищення їх ефективності спрямування у відповідному напрямку і зведення масштабів міграції до меж, які б відповідали економічним та соціальним потребам радянського суспільства. Серед основних державних причин організованої міграції слід виділити комплекс економічних та політичних чинників, серед яких: надзвичайні темпи відбудови народного господарства та новобудівничі процеси; збільшення посівних площ; заселення та освоєння малорозвинутих регіонів Півдня та Сходу УРСР; формування соціальної бази підтримки радянської влади на місцях.

РЕЗЮМЕ. В статті на основі изучения архивных материалов и анализа советской и современной литературы исследованы государственные причины регулирования механического движения населения в УРСР в 40–60-е гг. Автором выделен ряд экономических факторов – быстрые темпы восстановления промышленности и заложение новых строок. Также выделены политические мотивы – формирование социальной базы поддержки советской власти в отдельных регионах УРСР.

Ключевые слова: организованный набор рабочих, экономические причины, политические причины.

SUMMARY. The state reasons of organized migration in the Ukrainian SSR (1940–60-ies) is analyzed in the article on base of the literature and archive materials. The conclusion about the dominance of economic and political reasons was done and it includes: the reconstructive period and growth of economic potential; an increase of the arable land in the South and East of the

republic; the formation of the social supporting base for the Soviet power in some areas of the USSR.

Key words: organized migration, agricultural migration, organized set of industrial workers, economic reasons, political reasons.

Примітки:

1. Смолин Г. В. Управління в галузі перерозподілу трудових ресурсів / Г. В. Смолин. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1976. – 48 с.
2. Загробська А. Ф. Організовані переселення в системі міграцій населення УРСР / А. Ф. Загробська. – К.: Наук. думка, 1974. – 112 с.
3. Янковская Е. А. Перераспределение трудовых ресурсов / Е. А. Янковская. – К.: Наук. думка, 1978. – 132 с.
4. Зайончковская Ж. А. Новоселы в городах (методы изучения приживаемости) / Ж. А. Зайончковская. – М.: Статистика, 1972. – 164 с.
5. Урланис Б. Ц. Проблемы динамики населения СССР / Б. Ц. Урланис. – М.: Наука, 1974. – 335 с.
6. Терлюк І. Я. Росіяни західних областей України (1944–1966 рр.) / І. Я. Терлюк. – Львів: Центр Європи, 1997. – 176 с.
7. Романцов В. О. Населення України і його рідна мова за часів радянської влади та незалежності (XX – початок XXI ст.) / В. О. Романцов. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. – 184 с.
8. Винниченко І. І. Україна 1920–1980-х рр.: депортації, заслання, вислання / І. І. Винниченко. – К.: Рада, 1994. – 90 с.; Його ж. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис / І. І. Винниченко. – Житомир: Льонок, 1992. – 164 с.
9. Янковская Е. А. Перераспределение трудовых ресурсов / Е. А. Янковская. – К.: Наук. думка, 1978. – С. 6.
10. Зайончковская Ж. А. Новоселы в городах (методы изучения приживаемости) / Ж. А. Зайончковская. – М.: Статистика, 1972. – С. 4.
11. Волобой П. В. Проблемы территориальной специализации и комплексного развития народного хозяйства УРСР / П. В. Волобой, В. А. Поповкін. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 20–33.
12. ЦК ВКП(б), Совнарком СССР. О мерах охраны общественных земель колхозов от разбазаривания [Електронний ресурс] // СП СССР. – 1939. – № 34. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/mer_razbaz.php
13. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2618. – Арк. 3.
14. Держ. архів Одеської обл. – Ф. 11. – Оп. 13. – Спр. 141. – Арк. 75.
15. Держ. архів Одеської обл. – Ф. 11. – Оп. 14. – Спр. 953. – Арк. 174.
16. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2618. – Арк. 9.
17. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5726. – Арк. 70.
18. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 94. – Арк. 34.
19. ЦДАВОВУ України. – Ф. Р-2. – Оп. 9. – Спр. 2589. – Арк. 144.
20. Винниченко І. І. Україна 1920–1980-х рр.: депортації, заслання, вислання / І. І. Винниченко. – К.: Рада, 1994. – С. 44–45.

21. Винниченко І. І. Україна 1920–1980-х рр.: депортації, заслання, вислання / І. І. Винниченко. – К.: Рада, 1994. – С. 61.
22. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 1730. – Арк. 34–35.
23. Терлюк І. Я. Росіяни західних областей України (1944–1966 рр.) / І. Я. Терлюк. – Львів: Центр Європи, 1997. – С. 52.
24. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5726. – Арк. 9.
25. Винниченко І. І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис / І. І. Винниченко. – Житомир: Льонек, 1992. – С. 24.
26. Романцов В. О. Населення України і його рідна мова за часів радянської влади та незалежності (XX – початок XXI ст.) / В. О. Романцов. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. – С. 25.
27. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5726. – Арк. 10.

УДК 94 (477.62) «1940/1980»

Машинобудівники і машинобудівництво в індустріальній моделі Донбасу (друга половина 1940-х – 1980-ті рр.): проблеми та напрями дослідження

ОЛЕНА ОСТАПЧУК

(Донецький національний університет імені Василя Стуса)

Тема повсякденності є найбільш перспективним і актуальним напрямом сучасних історичних досліджень. Радянська історія залишається досить дискусійною. Цікавими є не тільки уявлення і оцінки цього періоду, а також їхній зв'язок з практичними життєвими стратегіями у конкретних історичних та соціальних умовах. Особливий інтерес представляє вивчення повсякденних практик і стратегій певних соціальних категорій. У центрі уваги представлено дослідження – працівник машинобудівної індустрії Донбасу у другій половині 1940-х – 1980-х рр. Метою статті є визначення тих питань і напрямів, які дозволять реконструювати антропологічний портрет радянського машинобудівника. Автор проаналізував основні особливості і характеристики, необхідні для вивчення цього питання. Серед них аспекти, що виділяють цю категорію робітників, – хронологічний, географічний, кваліфікаційний, соціальний, питання «культу» машинобудівника.

Ключові слова: радянська повсякденність, машинобудування, Донбас, трудова діяльність.